TYGODNIK
WILEŃSKI

Ner 21.

Dnia 9. Kwietnia 1816 roku. v. s.

O ROŻNYCH OBSERWATOTYACH ASTRONOMICZNYCH W EUROPIE W WIEKU PRZESZŁYM. a)

Naypiérwsze Obserwatorya w Europie są: *Tychona* (Tycho), i *Landgrafa Kasselskiego*; Obserwatoryum *Heweliusza* w Gdańsku, jest opisane w iego dziele pod tytułem *machina caelestis*.

Wieża astronomiczna *w Kopenhadze*, ukończona w roku 1656. kosztem króla Krystyana IV. ma wysokości 115 stop Reńskich (każda od 11 cali 7. linii 1/5), a 48 stop śrzednicy, (Horrebow, *Basis Astronomiae*).

Obserwatoryum królewskie w Paryżu zaczęte w roku 1667 zamyka w facyacie 26 sążni; 19 z północy na południe, a 14 wysokości. Po szczegółach opisał to Obserwatoryum *Blondel*, (Architecture françoise).

a) Astronomie, par M. de la Lande.

Gdy Obserwatoryum królewskie nie mogło wystarczyć wszystkim Astronomom Akademii; znalazło się wiele innych prywatnych wewnątrz miasta: tak w Obserwatoryum zbudowaném w Paryżu w ogrodzie Kapucynów na ulicy S. Honoryusza (S. Honoré) pracował *Monnier*; w hotelu *de Clugny de L'Jsle*; w kolegium Mazarińskiém (college Mazarin), *de la Caille*; nareście w pałacu Luxemburskim u świętey Genowefy, w szkole militarney królewskiey i t. d. *Pingré*, *Fouchy*, *De La Lande*. i t. d....

Obserwatoryum królewskie w Anglii założone w roku 1675. w Grynicz (Greenwich) o dwie mile na wschód Londynu na bardzo wyniosłym pagórku, będzie na zawsze sławne z prac *Flamsteda*, *Halleya* i *Bradleya*, którzy zaymowali następnie plac Astronoma królewskiego, zaięty w 1771. przez *Maskelyna*. Znayduią się w tém Obserwatoryum dwa kwadranse murowe od 8. stop Angielskich promienia, wielka Luneta południkowa od 7. do 8. stop, sektor od 12. stop, i wielka liczba innych bardzo ważnych narzędzi. Milord *Maclesfield* miał w swoim zamku *Scherburn* blisko oxfordu Obserwatoryum, w którém *Hornsby* przez czas długi różne robił obserwacye. Milord *Morton* w roku 1766. wzniosł Obserwatoryum w Londynie, do którego *Bird* robił narzędzia; nakoniec król Angielski prawdziwy mi-

łośnik Fizyki i Astronomii, kazał zbudować dla własnego użycia w 1770 *w Richemond* pod dowództwem *Bevis* wygodne Obserwatoryum od 140 stóp długości na dwa piętra, do którego sprowadził wielkie narzędzia robione przez *Sissona.*

W Niemczech za przykładem Heweliusza, nayprzód w Nurembergu w roku 1678 pokazało się Obserwatoryum, w którem *Grzegorz Krzysztof Eimmart* aż do roku 1705 obserwował. *Wurzelbaur* w roku 1692 zrobił drugie Obserwatoryum w Nuremburgu prywatne dla własnego użycia, które jest opisane w jego dziele pod tytułem: Uranies Norycae Basis 1697.

Fryderyk I. król Pruski założywszy w 1700. Akademią nauk w Berlinie pod dowództwem *Leibnica* (Leibnitz), zbudował także Obserwatoryum bardzo wygodne, które zostało ukończone w 1711. Jest to wieża kwadratowa bardzo trwała, gdzie *Grischow i Kies* bardzo wiele zrobili obserwacyi.

W roku 1714, Landgraf Heski Karol I. urodzony w 1654. założył nowe Obserwatoryum w mieyscu odległem o milę od miasta, do którego różne sprowadził narzędzia. W 1740. zbudował Obserwatoryum w *Giessen* blisko Marburga, o którem, *Gersten* dał opisanie (Weidler p. 620)

Obserwatoryum w Uniwersitecie *Wiedeńskim* w Austryi, zbudowane w roku 1755.

nakładem Cesarzowey Maryi Teresy, napełnione jest narzędziami o których *Marinoni* dał opisanie (De astronomica specula domestica, et organico apparatu astronomico, in fol. Viennae 1745.) widzieć w niém można kwadrans murowy od 10. stop; a Cesarzowa przyłączyła do niego bardzo wiele innych świeżych narzędzi.

Obserwatoryum w kolegium Akademickiém w. którém pracował *Liesganig*, zamyka narzędzia świeże i z wielkiém staraniem wyrabiane.

Obserwatoryum *w Tyrnawie* (Tyrnaw) w Węgrzech jest sławne z wielkiey liczby obserwacyi robionych przez *Weissa* Jezuitę.

W Gratzu mieście stołeczném Styrii, jest Obserwatoryum, w którém pracowali *Meyr i Tirnberger.*

W Polling w Bawaryi *Prosper Gołdower* Kanonik regularny, zrobił wiele obserwacyi w nowo zbudowaném Obserwatoryum.

W Kremsmünster w wyższey Austryi, *Filmillner* wsławił się znaczną liczbą obserwacyi zamkniętych w dziele pod tytułem (meridianus speculae astronomicae cremifanensis &c. Styrae 1765.)

Dziwny przykład i godzien kolosu znayduiemy w osobie Xiężny Puzyniney, która, rozkazawszy wybudować Obserwato-

ryum w *Wilnie* w Xięstwie Litewskiém, nadto go hoynie uposażyła. *Pażowski*, maiąc mowę pogrzebową po śmierci téy w spaniałey fundatorki, powiedział „ *una mulier fecit confusionem genti* „. Elżbieta z domu Ogińskich *Puzynina*, Kasztelanowa Mścisławska, za wstawieniem się Żebrowskiego Jezuity Professora Matematyki w Uniwersytecie Wileńskim, powzięła zamysł przyłożyć się do postępu Astronomii, zakładaiąc w roku 1753 wspaniałe Obserwatoryum; jest ono wyniesione na trzecim piętrze kolegium Akademickiego, zamyka dwie sale iednę nad drugą, i dwie wieże iedna na wschód druga na zachód. W roku 1767 prawie przed swoią śmiercią, Xiężna przyłączyła do tego zakładu fundusz składaiący się z sześciu tysięcy czerwonych złotych, na utrzymanie tego Obserwatoryum, i nasprowadzenie potrzebnych do niego narzędzi a) sprowadzono więc następnie Sextans

---

a) Originał takowego zapisu własną ręką Xiężny, i uproszonych od iéy pieczętarzy Dyonizego Chomskiego i Hilarego Kowalskiego Czes. Smolen: w roku 1766. miesiąca Grudnia dnia 3. w Łowiczu podpisany; a w roku 1767. miesiąca Septembra dnia 22. oczewisto przez Xiężnę, w aktach Grodzkich Pttu Oszmianskiego przed Ignacym Puchałłą Cywińskim Grodzkim i Ziemskim Regentem Pttu Oszm: przyznany, znayduie się w Archiwum Uniwer Wileńskiego. A wizerunek téy szanowney Polki w Obserwatoryum.

od 6. stop zrobiony przez *Kaniweta* (Canivet) w Paryżu, lunetę południkową od 4. stop, lunetę parallaktyczną od 4. stop, kwadrans Ramsdena od dwóch stop, trzy zegary sekundowe, lunetę akromatyczną z wielkim otworem od 3½ stop, 2 lunety akromatyczne od 12. stop i t. d. b) Król Polski przez listy patentowane nadał temu Obserwatoryum tytuł Obserwatoryum królewskiego, a tytuł Astronoma królewskiego *Poczobutowi* Jezuicie, który w niém obserwował od roku 1765. c).

Obserwatoryum w *Getyndze* sławne jest z prac *Mayera*; znayduie się w niém jeden kwadrans murowy od 6. stop Angielskich promienia, zrobiony przez *Birda*; mikrometr podług wzoru *de la Hira*, z dodatkami zrobionemi przez *Bradleia i t. d.*

---

b) Późniey gorliwością i staraniem Astronoma Obserwatora około roku 1780, Obserwatoryum to znacznie i w spaniałe powiększone, i doskonałemi narzędziami wyrobionemi ręką sławnego Angielskiego Artysty *Ramsdena*, zbogacone zostało.

c) Od roku 1807. pracuie teraz w niém z dziwną wytrwałością Mąż sławny w uczonym świecie *Jan Sniadecki*, którego prace, ile się przyłożą do wzrostu nauki, która się ledwo z wiekami doskonali, tyle przydadzą blasku Litewskiemu Obserwatoryum; obserwacye jego każdo-roczne widzieć można w kalendarzach czyli Efemerydach wydawanych co rok w Berlinie przez Astronoma *Bode*.

Obserwatoryum *w Shwezing* w Palatynacie, ma dwa kwadranse, dwie lunety akromatyczne Dollonda od 10. do 12. stop, ieden mikrometr objektowy i t. d.

W roku 1768. zbudowane zostało Obserwatoryum w *Wirtzburgu* mieście stołeczném Frankonii pod dowództwem *Huberti* Jezuity.

Na północy znayduiemy Obserwatoryum *w Peterzburgu* zbudowane w roku 1725. *Piotr Wielki*, położył węgielny kamień Akademii, która z czasem tak głośney nabyła sławy; iego smak wogólności do nauk, obiął w szczególności Astronomiią, czytamy w historyi Niebieskiey Flamstaeda (p. 341.) że 6. Lutego roku 1698. zwiedzał osobiście Obserwatoryum w Grynicz, pilnie rozważaiąc znayduiące się w niém narzędzia; a Obserwatoryum które rozkazał w Peterzburgu wybudować jest naywspanialsze w całey Europie; obeymuie ono 20 sążni (sagenes) w wysokości, (131. stop 5. cali), z trzema piętrami właściwemi do Obserwacyi, a zaymuie środek wspaniałey budowy Akademii Cesarskiey w Rossyi; *Del' Isle* pracuiąc w niém przez lat 20 w wielkiey liczbie bardzo ważnych zostawił obserwacyi.

W roku 1739. król Szwecki założył nowe Obserwatoryum w *Upsalu*, nad którém *Celsius* był przełożony, sprowadzano do niego Sektor od 12. stop promienia przez

Draham, lunetę południkową od 5. stop, zegar z wahadłem *Grahama*, kwadrans od 40 cali promienia, teleskop od 18. cali z mikrometrem obiektowym *Dollonda* i t. d.

Obserwatoryum w *Sztokolmie*, wybudowane kosztem Akademii nauk, zaczęte w roku 1746. a ukończone w 1753. do którego *Wargentin* obserwuiący od roku 1748. w domach prywatnych był sprowadzony, zamyka w sobie ieden kwadrans murowy przez *Birda* zrobiony na wzór jaki się znayduie w Grynicz, iednę lunetę południkową od 5. stop tegoż samego artysty, i lunetę akromatyczną Dollonda od stop 10. Zarządzaiący Uniwersytetem w *Leydzie* (w Holandyi) założyli w roku 1690. Obserwatoryum na wierzchołku Kolegium Uniwersyteckiego; idąc za ich przykładem magistrat rzeczy-pospolitey w *Utrechcie* poświęcił w 1726. do użytku Astronomii starożytną wieżę miasta, do którey sprowadzono różne narzędzia; sławny *Van Musschenbrock* naówczas Professor Filozofii i Matematyki w Uniwersytecie Utrechtskim, i *Hennert* zostawili, znaczną liczbę obserwacyi.

Znayduiemy także Obserwatorya i we Włoszech, a nayprzód w *Bologne* z budowane w roku 1714. wspaniałością sławnego Xięcia *Marsigli*; a następnie Papież Benedykt XIV. przeznaczył summę 10 tysięcy liwrów na zakupienie narzędzi; znaydu-

ią się w niém: kwadrans murowy, luneta południkowa, i wiele innych narzędzi. *Manfredi, Zanotti, Canterzani*, ważne w niém zrobili obserwacye.

Obserwatoryum w *Pizie*, jest to wieża zbudowana w roku 1730. kosztem Uniwersytetu, a przybrana wielkim nakładem w bardzo piękne narzędzia; mieszczą się w niéy między innemi, kwadrans murowy od 5. stop robiony w Londynie przez *Sissona*, luneta południkowa od pięciu stop, teleskop *Szorta*, dwa zegary z wahadłem *Grahama* i t. d. *Perelli* biegły matematyk i *Slop*, pilnie zaymowali się obserwacyami Astronomicznemi.

Obserwatoryum w *Medyolanie* wybudowane w roku 1765. mieści w sobie kwadrans murowy, Sextans ruchomy od 6. stop promienia, z lunetą parallaktyczną przez Canivet, i zegary z wahadłem przez *Le Paute*. *De la Grange* który dzielił to Obserwatoryum z *Boscowich*, zrobił w niém bardzo wiele obserwacyi.

Do Obserwatoryum w *Padwie* założonego albo przebudowanego na sposób wygodnieyszy w roku 1770. sprowadzono bardzo wiele różnych narzędzi; *Toaldo* zaymował się w niém z bardzo wielkim pożytkiém dla Astronomii.

Ximencz zbudował Obserwatoryum we

Florencyi, a kwadrans w niém murowy tak wielki jakiego dotąd nieznano.

W roku 1765. widziano Obserwatoryum w *Parmie* Belgrado, w *Breścia* Cavalli Jezuity, Panagaii w *Wenecyi*; w *Turynie* Beccaria, w *Rrzymie* Aufifredy i t. d.

Było w *Genewie* Obserwatoryum markiza *Salvaggi*, o którém mówi *Manfredi* w przemowie do Efemerid na rok 17 i 5; lecz pozostałe z niego niektóre narzędzia dawney formy, znaydowały się w domu Konstantego *Pinelli*. Widziano także w roku 1765. piękne narzędzia w Kolegium Jezuitów w Neapolu, niewiadomo, gdzie się one po ich rozsypaniu podziały.

Król Portugalski Jan V. założył Obserwatoryum w swoim pałacu w Lizbonie: rozkazał do niego zrobić w Paryżu roku 1728. kwadrans murowy od 5. stop srzednicy, i Sextans od 3. stop promienia; *Carboni*, *Copasse* różne w niém robili obserwacye. Jezuici mieli także Obserwatoryum w Kolegium S. Antoniego.

W Hiszpanii Obserwatoryum morskie w *Kadixie*, jest bardzo w spaniałe, wygodne, i opatrzone w piękne narzędzia, *Tofino* Dyrektor Akademii morskiey obserwował w niém 1769. przeyście Wenusa przez tarczę słońca.

W Sewilli w Hiszpanii było także Ob-

serwatoryum, pod dyrekcią *San Martin Vribe* Trynitarza.

Pozostaie jeszcze mówić o niektórych Obserwatoryach założonych w różnych prowincyach Francyi. Obserwatoryum w Marsylii które *Pezenas* zrobił sławném; Obserwatorya, w Lionie, w *Rouen*, w Bordeaux zbudowane 1771 wynoszące do 75 stop wysokości, leży w części miasta naywyniośleyszey i naypięknieyszey.

Mallet w Genewie w roku 1771. założył także Obserwatoryum do którego piękne z Londynu sprowadził narzędzia.

Przez takie to sposoby wspieraiące naukę, która wymaga długich a cierpliwych prac, ze stosów tych obserwacyi ważnych, i bardzo cennych, dla małey liczby osób tém się zaymuiących, spodziewać się należy iż odkryie się bardzo wiele rzeczy na niebie o których do dziś dnia żadnego jeszcze niemamy wyobrażenia: *Multùm egerunt qui ante nos fuerunt, sed non peregerunt; multùm adhuc restat operis multumque restabit; nec ulli nato post mille saecula praecludetur occasio aliquid adhuc adjiciendi.* (Sen. Epist. 64.

MOSCI PANIE REDAKTORZE TYGODNIKA WILENSKIEGO.

Z góry WMPana przepraszam za to co powiem. — Oto WMPan musisz bydź wielki

frant. Od nieiakiego czasu, obok mądrych i przemądrych rzeczy, które piszesz w swoim Tygodniku, a których my nigdy nieczytamy, zacząłeś nicować młode Panienki, z ich edukacyi, sposobu prowadzenia się, i ledwie nie z nayskrytszych myśli i czuciów naszych; tak jak gdybyś nas przez tę zaczepkę chciał pobudzić do pilnieyszego czytania Jego Tygodnika i uważnieyszego wglądania w siebie samych. Jeżeli ten był zamiar fortelu WMPana, to na nim niezle wychodzisz, bośmy w samey rzeczy zaczęły ciekawiey iego czytać, i więcey nad sobą się zastanawiać. Lecz w czém się nieudało WMPanu nas podeyść, to w tém, że WMPan chciałeś się podszyć pod jakiegoś *Spektatora Angielskiego*, którego podobno nigdy nie było, a to zapewne dla tego, żebyśmy za wyrąbane nam prawdy do WMPana żalu nie miały.

My tu w naszym zakącie nienadto oczytane jesteśmy z książkami, mianowicie zagranicznemi, zatem łatwo przed nami udać można, że te lub inne uwagi wzięte są z obcego Autora, ale choćbyśmy i chciały zawierzyć WMPanu, że był taki *Spektator*, tedy WMPan sam, tak się splątałeś w swoiey bayce o *Gadule* i *Widzu*, że już teraz wiary mu dać w tem niemożemy. — w Numerze 17tym Tygodnika mówiąc o *Gadule* i *Widzu*, jakoby o *Spektatorze* i jeszcze ja-

kimś drugim, powiedziałeś WMPan, że on wychodził na początku wieku ośmnastego za panowania *dobrey* Królowey Anny. — Taka to będzie prawda jak że Królowa Anna poncz lubiła! i że nasze klima musi bydź podobne do Angielskiego. Znamy się na WMPana przycinkach, których zręcznie używasz wprost i naodlew. — Ale proszesz to pogodzić przynaymniey z podobienstwem do prawdy, żeby przed stém laty Anglikom i Angielkom, takie pisano uwagi i takie dawano prawidła obyczaiowe, które dzisiay do naszych czasów i do nas samych tak przypadaią, jak świeżo zkroiona suknia do stanu. Jabym WMPanu w naszych własnych okolicach mogła pokazać nie iedną *Letycyą*, a mało takich jak *Dafne*, tem bardziey tych ktoreby piękność *Letycyi* łączyły z przymiotami *Dafny*. Znalazłbyś u nas bardzo wiele *kokiet*, a mało gdzie *Sofronią;* wiele kawalerów ubiegaiących się za blaskiem fałszywych powabów i nieumieiących cenić prawdziwe kobiet zalety; nakoniec nie iedną piękność *Leśną*, i nie iedną *Celimene*, a bardzo rzadką *Kleomirę*. Jakże Angielki *dzisiay* muszą bydź doskonałe w obyczaiach, iak cnotliwe i oświecone! kiedy ich od stu lat tak dobrze nauczaią. — Niech że to wreszcie będzie i żart WPana, ale on jest dobry.

Przyznam się że lubo nic jeszcze na tem

niestraciłam, żałuię iednak żem wczesniey niemiała zręczności czytania lub słyszenia podobnych obyczaiowych przestrog; tak albowiem, iak mnie WMPan z moiey otwartości osądzić możesz, nie będąc nadto przeuczoną, lubię bardzo i słuchać i czytać rzeczy tak pożytecznie kształcące rozsądek, i gruntuiące zdanie; zkądkolwiek zatem bierzesz, czy z własney głowy, czyli jak *Numa Pompiliusz* od swoiey *Egeryi*, owe piękne prawidła obyczaiowe, chciey nam ich i nadal udzielać a my wreszcie przez szacunek, do jakiego zniewala życzliwa usilność WMPana, będziemy wierzyły, że był taki *Spektator*, i że cała bayka o *Gadule* i *Widzu* jest prawdą. — O to byśmy tylko prosiły, bo nas tu iest niemało co WMPana czytaią, abyś swoie, naukowe i mądre materye, albo gdzieindziey przeniosł, albo niekładł na początku, iak nayczęściey czynisz, żebyśmy nie były przymuszone zaczynać czytanie Tygodnika *od końca.* Ostatni Numer z tego względu naylepiéy się nam podobał.

T. Mędrzecka.

Z HORACYUSZA

Diffugere Nives. L. IV. Ode VII.

Stopniały śniegi, kwiaty pola stroią,
W zielone wieńce zdobne drzewa stoią,
Ziemia się mieni, a rzek wylew srogi,
Leniwym biegiem w dawne wraca progi.

Gracya z siostrami, w orszaku Nimf czystych,
Rozwodzi tańce, po łąkach kwiecistych,
Lecz to nie wieczne, rok cię w tym ostrzega,
Jak szybko pora, za porą ubiega.
Już miła wiosna, wnet ją spycha lato,
Nadchodzi jesień przybrana bogato,
Krótka pociecha: w moment przed oczyma,
Groźna mrozami postawi się zima.
Lecz zmiany roku, czas nagradza możny.
My skoro zeydziem gdzie Eney pobożny,
Gdzie Tullus, Ankus, sławne Króle Rzymu,
Czém że się różniém od prochu i dymu.
Czy zgadniesz że twóy dzień jutrzeyszy będzie?
Toś jednak zawsze mieć winien na względzie,
Że wszystko wyrwiesz z rąk chciwych dziedzica,
Co dzysiay chętnie, twa rozda prawica.
Niechay w koronie twa jaśnieię głowa,
Niechay cię sławi, pobożność, wymowa,
Skoro raz zgaśniesz, wyrok Minos wyda,
Wszystko Torkwacie, na nic się nieprzyda.
Ani cię z więzów podziemnego Pana,
Cny Hypolicie uwolni Dyana,
Ani Tezeja, i Piryta siły
Twardéy zapory piekieł nie skruszyły.

F. O.

B A Y K A.

Lis Sędzia.

Czy to w koronie niepomnę czy w Litwie,
Sławna wrona z junactwa i kur w prawie biegły,
Sér tłusty i potężny gdzieś razem postrzegły.
Po długich sporach pogróżkach i bitwie,

Kładąc kres swoim zapędóm
Starym zwyczaiem
Zgodziły się wzaiem
Ad jure agendum.
Lis był sędzią owéy strony
Pokorny i uniżony,
Cały w ukłonach, nie mściwy,
Wszystka go knieia kochała.
Mówię że był sprawiedliwy,
Chociaż to w Sędziach zaleta zbyt mała.
Lecz wiedzmy czém też która była strona.
Kogut był *Actor* a *Citatus* wrona,
Obie gorąco w swéy sprawie mówiły.
Dzielić ich równo chcąc Sędzia surowy,
Rozbił sér na dwie połowy,
Ale przypadkiem nierówne były.
Żeby więc równość zachował,
Dopóty większą zawsze ugryzał
Odłamywał, kruszył, lizał,
Ważył, odbierał, miarkował,
Ad casum statuta czytał,
Aż połknął cały kapitał.
A że się zdarzyła pora,
Za *salaria* ziadł Aktora.

SSS.

Dozwala się drukować z warunkiem przedstawienia do Komitetu sześciu exemplarzow dla mieysc przeznaczonych. Dnia 6. miesiąca Kwietnia roku 1816.

G. E. Groddeck P. Ord. Czł. Kom. Cenz.